

УДК 94(476)«17/18»:34

А.П. Жытко,*доктар гістарычных навук, прафесар кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ;***С.А. Талмачова,***кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ*

СУДОВАЯ СІСТЭМА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (КАНЕЦ XVIII - СЯРЭДЗІНА XIX ст.)¹

Судаўладкаванне і судаводства на тэрыторыі Беларусі ў азначаны перыяд не з'яўляліся прадметам спецыяльнага вывучэння ў айчыннай гістарыяграфіі. Разам з тым, судовая сістэма адыгрывала значную ролю ў палітычным жыцці і сацыяльна-эканамічным развіцці краю.

У 1775 г. Кацярына II падпісала «Установы для кіравання губернямі Расійскай імперыі», па якіх была створана сістэма мясцовых судаў у Беларусі: губернскія палаты крымінальнага і грамадзянскага суда, Верхні земскі суд, губернскі магістрат, Верхняя расправа, павятовыя суды, гарадзвыя магістраты і ратушы, ніжнія расправы; «совестныя» і славесныя суды і інш.

Палаты губернскага крымінальнага і грамадзянскага суда з'яўляліся вышэйшымі агульнанааслоўнымі судовымі інстанцыямі ў губерні [1, № 14392] для перагляду найбольш значных крымінальных і грамадзянскіх спраў, якія былі вырашаны ў Верхнім земскім судзе, губернскім магістраце і Верхняй расправе, а таксама судамі 1-й інстанцыі.

У палаце крымінальнага суда праводзіўся разгляд следчых і крымінальных спраў аб злачынствах дваран і гараджан, якія пазбаўлялі абвінавачанага жыцця і гонару, следчыя і крымінальныя справы аб злачынствах (падробках, казнакрадстве, ліхварстве, падпалах памешчыцкіх маёнткаў, парубках у казённых лясках, справы аб калодніках). Палата праводзіла рэвізію ўсіх крымінальных спраў Верхняга земскага суда.

Палата грамадзянскага суда разбірала справы, якія тычыліся дзяржаўнай казны, цяжбы па пытаннях гарадской уласнасці, аб нерухомай маёмасці на тэрыторыі губерняў, размежаванні паведаў.

Скаргі на рашэнні палат уносіліся ў Сенат. Перанос спраў з палат у Сенат забараняўся, калі цяжба па іску складала менш чым 500 руб. Рашэнні палат па ісках да 500 руб. лічыліся канчатковымі. Кожная судовая палата складалася са старшыні, 2-х дарадчыкаў і 2-х асэсараў, якія

прызначаліся Сенатам, а старшыні зацвярджаліся царом.

Пры Паўле I у 1797 г. палаты крымінальнага і грамадзянскага судаў былі аб'яднаны ў адзіны орган - Галоўны суд. У сувязі з аднаўленнем у заходніх губернях дзеяння Статута ВКЛ Галоўны суд стаў вышэйшай судовай установай губерні. У выніку на тэрыторыі Беларусі пачалі дзейнічаць Беларускі, Літоўскі і Мінскі галоўныя суды. Яны складаліся з 2-х самастойных дэпартаментнаў - грамадзянскіх і крымінальных спраў. Кожны з іх меў свайго кіраўніка - прэзідэнта і па 5 засядацеляў. Прэзідэнты прызначаліся з кандыдатаў, якія выбіраліся на губернскіх дваранскіх сходах.

Галоўныя суды былі ліквідаваны ўказам Мікалая I ад 30 кастрычніка 1831 г. «О присвоении всем присутственным местам и должностным лицам в Западных губерниях тех наименований, какие существуют в Великороссийских губерниях» [2, № 4894] у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях. А з моманту скасавання ў 1840 г. дзеяння Статута ВКЛ Галоўныя суды былі ліквідаваны ў Віленскай і Гродзенскай губернях. Пры гэтым былі адноўлены губернскія палаты крымінальнага і грамадзянскага судаў.

Верхні земскі суд выступаў апеляцыйнай установай для павятовых судаў, ніжніх земскіх судаў і дваранскіх апек [1, № 14392]. Па апеляцыі ўносіліся ўсе справы адносна дваранскіх вотчын, прывілеяў, завяшчанняў, спадчыны, спрэчных уладанняў, а таксама ўсе справы па апеляцыях разначынцаў на павятовыя і ніжнія земскія суды. Скаргі на рашэнні Верхняга земскага суда ўносіліся ў губернскія палаты крымінальнага і грамадзянскага судаў. Перанос спраў з Верхняга земскага суда забараняўся, калі цяжба ішла па іску менш чым 100 руб. Прысуды названага суда па крымінальных справах падлягалі абавязковай рэвізіі губернскай крымінальнай палаты.

Усе судовыя ўстановы (Верхні земскі суд, губернскі магістрат, Верхняя і ніжняя расправы) мелі аднолькавую структуру. Кожная з іх складалася з двух дэпартаментнаў: 1-ы займаўся разглядам крымінальных спраў; 2-гі - грама-

¹ Артыкул падрыхтаваны ў рамках выканання ДПНД «Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава» на 2011-2015 гг.

дзянскіх. Для вядзення справаводства ў кожны дэпартамент прызначаліся канцылярскія служачыя ў адпаведнасці са штатным раскладам (рэгістратар ці сакратар, канцылярысты, капіісты, перакладчыкі і інш.). У Верхнім земскім судзе ў склад кожнага дэпартаменту ўваходзілі старшыня, які зацвярджаўся царом па прадстаўленні Сената, і 5 засядацеляў, якія выбіраліся мясцовым дваранствам тэрмінам на тры гады. Для назірання за законнасцю следства і разгляду спраў пры Верхнім земскім судзе ўводзіліся пасады пракурора і 2 страпчых - крымінальных і грамадзянскіх спраў. Верхнія земскія суды былі скасаваны ў сакавіку 1797 г. у сувязі з рэфармаваннем мясцовых судовых устаноў, а замест іх былі створаны Беларускі, Літоўскі і Мінскі галоўныя суды.

Губернскі магістрат выступаў апеляцыйным судом для гарадскіх магістратаў, ратуш, сірочых судоў [1, № 14392]. На правах суда 1-й інстанцыі ў яго ўносіліся справы аб прывілеях, спрэчных уладаннях, а таксама апеляцыі на рашэнні гарадавых магістратаў, ратуш і сірочых судоў. Скаргі на рашэнні губернскага магістрата накіроўваліся ў крымінальную і грамадзянскую палаты, але толькі ў выпадку, калі цяжба перавышала суму 100 руб.

У кожным дэпартаменце губернскага магістрата засядалі па адным старшыні і тры засядацелі. Старшыні дэпартаменту прызначаліся Сенатам па прадстаўленні губернскага праўлення, а засядацелі выбіраліся з купцоў і мяшчан губернскага горада тэрмінам на 3 гады. Губернскія магістраты былі скасаваны ў сакавіку 1797 г.

Верхняя расправа з'яўлялася апеляцыйным судом для аднадворцаў і дзяржаўных сялян. Ёй падпарадкоўваліся ніжнія расправы [1, № 14392]. Верхняя расправа разглядала ўсе справы па апеляцыях на ніжнія расправы, а таксама ў якасці суда 1-й інстанцыі на скаргі аб цяжбе падсудных ёй паселішчаў і жыхароў. Скаргі на рашэнні Верхняй расправы ўносіліся на разгляд губернскіх палат грамадзянскага і крымінальнага судоў.

Кожны дэпартамент Верхняй расправы складаўся са старшыні і 5 засядацеляў. Старшыні прызначаліся Сенатам па прадстаўленні губернскага праўлення. Засядацелі выбіраліся на тры гады жыхарамі тых паселішчаў, якія былі падсудны Верхняй расправе. Гэты тып суда быў скасаваны ў сакавіку 1799 г.

Ніжнія расправы з'яўляліся мясцовым судом для аднадворцаў, дзяржаўных і манастырскіх сялян. Яны ствараліся па прадстаўленні генерал-губернатара з разліку на 10-30 тыс. чал. кожная [1, № 14392]. Скаргі на рашэнні распраў ўносіліся на апеляцыю ў Верхнюю расправу толькі ў выпадку, калі іск складаў звыш 25 руб.

У склад ніжняй расправы ўваходзілі распраўны суддзя і 8 засядацеляў, з якіх двое засядалі ў ніжнім земскім судзе і двое - у «совестным» судзе па справах іх паселішчаў. Распраўны суддзя прызначаўся губернскім праўленнем з чыноўнікаў, засядацелі выбіраліся на тры гады з жыхароў тых паселішчаў, якія былі падуладныя дадзенаму суду. Ніжнія расправы былі ліквідаваны ў сакавіку 1797 г. у сувязі з рэфармаваннем урадам Паўла I судовых устаноў.

Павятовыя суды з 1775 г. з'яўляліся саслоўнымі судамі для дваран як па крымінальных, так і па грамадзянскіх справах [1, № 14392]. Павятовы суд складаўся з павятовага суддзі і 2 засядацеляў, якія выбіраліся дваранствам павята тэрмінам на тры гады і зацвярджаліся губернатарам. Апеляцыі на рашэнні павятовага суда ўносіліся ў Верхні земскі суд. Перанос спраў забараняўся, калі іск ішоў на суму менш чым 25 руб.

На тэрыторыі Беларусі павятовыя суды спынілі сваю дзейнасць у 1797 г., іх функцыі перадаваліся створаным павятовым земскім судам [3, № 17702, 17778]. Яны былі адноўлены ў 1831 г. ужо як усесаслоўныя суды [2, № 4894], а ліквідаваны ў 1872 г. з перадачай функцый міравым суддзям [4, № 50462].

Для разбору гандлёвых спрэчак і цяжбаў у Расіі ў XVIII ст. былі заснаваны славесныя суды. У адпаведнасці з законам 1727 г. ствараліся мытныя суды па славесных прашэннях [5, № 5102]. З закрыццём унутраных мытняў у 1753-1754 гг. мытныя суды засталіся толькі ў памежных і партовых мытнях, а для разбору гандлёвых спраў у іншых парадах указам Сената былі заснаваны славесныя суды пры магістратах і ратушах [6, № 10222]. «Установы для кіравання губернямі» 1775 г. з невялікімі зменамі пакінулі гандлёвыя суды ў губернскіх і павятовых парадах на ранейшай падставе [7-8].

Узначальвалі славесныя суды гарадавыя старасты з удзелам выбарных засядацеляў ад мяшчан і купецтва горада. Яны разглядалі спрэчкі і іскі па закупцы і продажы тавараў, грашовых пазыках, перадачы тавараў і грошай на захоўванне, аб арэндзе крам, адпраўцы грузаў і г. д.; спрэчкі паміж гаспадарамі, прыказчыкамі і наёмнымі работнікамі. Прашэнні выкладаліся славесна, а працэс праходзіў у вуснай форме з кароткім запісам у спецыяльную кнігу. Славесныя суды не мелі ні сваёй канцылярыі, ні выканаўчай улады. Суд павінен быў вырашыць справу ў васьмідзённы тэрмін. Незадаволены рашэннем маглі абскардзіць яго ў земскіх павятовых, а з 1831 г. - у павятовых судах. Славесныя суды былі скасаваны ў 1872 г., а іх справы перадаваліся міравым суддзям [4, № 50524; 9, л. 18].

У час уваходжання Беларусі ў склад Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай асноўнай функцыяй магістратаў было самакіраванне. Дзейнічалі яны па адзіным для Заходняй Еўропы магдэбургскім праве.

У Расійскай імперыі гарадавыя магістраты былі заснаваны ў 1723-1727 г. як органы гарадскога саслоўнага кіравання. Яны складаліся з выбарных бурмістраў і ратманаў (засядацеляў) і займаліся судовымі, паліцэйскімі і фінансавымі справамі на тэрыторыі горада. Па рэформе 1775 г. магістраты былі пераўтвораны ў суды для гарадскіх саслоўяў - купцоў і мяшчан. У невялікіх ці заштатных гарадах і мястэчках замест гарадавых магістратаў былі заснаваны ратушы, якія таксама складаліся з выбарных бурмістраў і ратманаў, якія выбіраліся на 3 гады гарадскім купецтвам і мяшчанствам.

Магістраты і ратушы самі не ўзбуджалі крымінальныя і грамадзянскія справы, а разглядалі скаргі ці іскі прыватных, службовых асоб або дзяржаўных устаноў. Перанос спраў з гарадавога магістрата ў іншыя судовыя інстанцыі здзяйсняўся, калі іскавая сума была не менш чым 25 руб. На магістраты і ратушы ўскладалася засведчанне ўсіх актаў і купчых на дамы, будынкі і зямлю ў горадзе.

Скаргі на рашэнні гарадавога магістрата і ратушы падаваліся ў губернскаму магістрату, а пасля яго скасавання - у Галоўны суд і ў палаты крымінальнага і грамадзянскага суда. Па рэформе 1775 г., магістратам і ратушам адводзілася роля толькі судовых устаноў, аднак ужо па «Грамаце на правы і карысці гарадам Расійскай імперыі» 1785 г. [10, № 16188] і наступных заканадаўчых актаў магістраты зноў сталі займацца справамі па кіраванні і вядзенні гарадской гаспадаркай. На магістраты і ратушы былі ўскладзены справы па пераводзе мяшчан і купцоў з аднаго горада ў іншы, абранні асоб на пасаду цэхавага кіравання і зацвярджэнні абраных на гэтыя пасады асоб, збіранні падаткаў з нерухамай маёмасці, рэкруцкай павіннасці і інш.

Для разгляду малаважных спраў шляхам прывядзення бакоў да пагаднення і сумленнага пераканання ў 1775 г. у Расійскай імперыі былі заснаваны «совестныя» суды [1, № 14392]. У снежні 1796 г. «совестныя» суды былі скасаваны. На тэрыторыі Беларусі яны аднавілі сваю дзейнасць у пачатку 1830-х гг. «Совестны» суд з'яўляўся ўсесаслоўным выбарным судом і складаўся са старшын і «совестнага» суддзі, які выбіраўся дваранствам на 3 гады, і 6 засядацеляў ад дваран, купцоў і пасялян (па два ад кожнага саслоўя). Засядацелі ад купцоў і пасяляне бралі ўдзел у вырашэнні спраў, якія тычыліся і дваран.

«Совестны» суд разглядаў цяжбы і спрэчкі як саміх бакоў, так і перададзеных з іншых судовых

устаноў крымінальныя справы, у якіх меліся змякчальныя акалічнасці (злачынствы вар'ятаў, непаўналетніх, няшчасныя выпадкі), а таксама справы аб абразе бацькоў дзецьмі і аб ганьбе сваякоў [11, № 568].

Разбор грамадзянскіх спраў у «совестным» судзе насіў прымірэнчы характар. Для пагаднення выбіраліся пасрэднікі, па адным ці два ад кожнага боку. У выпадку нягоды бакоў з рашэннем справа перадавалася на разгляд у звычайныя судовыя ўстановы. Указам Сената ад 23 чэрвеня 1852 г. [12, № 26396; 13, л. 1-2] «совестныя» суды былі скасаваны.

Падкаморскія суды як судова-арбітражныя органы для разгляду межавых спрэчак былі створаны ў кожным павеце ў 1565 г. і зацверджаны Статутам ВКЛ у 1566 г. У выніку аднаўлення Паўлам I дзеяння Статута ВКЛ у судовай справе на тэрыторыі Беларусі пачалі дзейнічаць падкаморскія суды [3, № 17702; 14, штаты к № 17702].

У падкаморскі суд уваходзілі падкаморый (падкамор), пісар і 3-4 возных па выбарах ад дваранства павета [15, л. 234, 665]. Падкаморый (падкамор) выбіраўся пажыццёва, што было пацверджана ўказам Сената ад 1 лістапада 1800 г. [16, № 19628]. З 1809 г. падкаморыям (падкаморам) было прадстаўлена права разбіраць і памежныя спрэчкі паміж царкоўнымі зямельнымі ўладаннямі. Разгляд спраў падкаморскім судом праводзіўся непасрэдна на месцы знаходжання спрэчнай зямлі, суддзя вызначаў яе мяжу і тут жа выносіў сваё рашэнне. Скаргі на прысуды прыносіліся ў вышэйстаячыя суды.

Паводле ўказа ад 6 кастрычніка 1810 г., у Віленскай губерні ўступіла ў дзеянне «Палажэнне аб размежаванні», па якім у паветах губерні засноўваліся межавыя суды [17, № 24370]. Са з'яўленнем гэтых судовых спынілі сваё дзеянне часовыя маршалкаўскія камісарскія межавыя суды, якія збіраліся пры апеляцыі на рашэнні падкаморыя, а сам падкаморскі суд фактычна страціў сваё ранейшае значэнне. Межавы суд складаўся з суда першай інстанцыі і апеляцыйнага суда. Прысутнасць суда першай інстанцыі ўтваралі ўласна межавы суддзя, прадстаўнікі суцяжных бакоў, рэгент і каморнікі. Суддзя разбіраў справы на месцы зямельных спрэчак і праводзіў размежаванне маёнткаў. Апеляцыйны суд размяшчаўся ў павятовам горадзе. Ён прымаў апеляцыі на рашэнні судовых першай інстанцыі, разглядаў апеляцыйныя справы з падкаморскіх судовых, правяраў межавыя знакі, вёў справы аб міралюбным размежаванні, не дапускаў спусташэнняў спрэчных зямель. Колькасць пастаянных суддзяў была не менш чым пяць чалавек. Яны ўтрымоўваліся за кошт суцяжных бакоў. Усяго ў кожным павеце на гэту пасаду выбіралася ад 15 да 21 межавага

суддзі, якія выконвалі свае абавязкі на працягу трох гадоў. Да выбараў не дапускаліся тыя, хто ўступіў у валоданне маёнткам за год да выбараў. Адметнай асаблівасцю судаводства гэтых судаў стала тое, што іх рашэнні не падлягалі апеляцыі ні ў Галоўным судзе, ні ў Сенаце. Сфера дзеяння межавых судаў была пашырана ўказамі ад 29 мая 1811 г. і 22 лютага 1812 г., па якіх яны з'явіліся ў Гродзенскай і Мінскай губернях [17, № 24665; 18, № 25005]. Адкрыццё межавых судаў з правам канчатковага рашэння было значнай саступкай дваранству Беларусі напярэдадні Франка-рускай вайны. Самі ж падкаморскія суды фармальна праіснавалі да 1832 г.

Эксдывізарска-таксатарскія суды на тэрыторыі Беларусі былі ўведзены Статутам ВКЛ і, адпаведна, карысталіся яго прававымі нормамі. Яны займаліся разглядам спраў даўжнікоў, вырашалі пытанні аб размеркаванні іх маёмасці паміж крэдыторамі. Суды збіраліся па меры неабходнасці. Іх склад прызначаўся Галоўным судом губерні ў колькасці 3 членаў земскага суда, рэгента і каморніка. У асобных выпадках, калі справа тычылася буйных маёнткаў, колькасць членаў суда павялічвалася да 12. Судовыя пасяджэнні праводзіліся на месцы з удзелам уладальніка ці яго давераных асоб. Суддзя разглядаў прэтэнзіі ісцоў, праводзіў ацэнку (таксацыю) рухомай і нерухомай маёмасці, павіннасцей сялян, а таксама выканання ўладальнікамі дзяржаўных павіннасцей (выплата падаткаў, рэкруцкая павіннасць). У выпадку прыняцця рашэння аб канфіскацыі землеўладальніку дазваляўся вываз рухомай маёмасці ў тэрмін ад 3 месяцаў да аднаго года. Гэты тып судаў на тэрыторыі Беларусі быў канчаткова скасаваны ў 1840 г. [19, № 13591].

Сірочыя суды засноўваліся паводле «Устапоў для кіравання губернямі» 1775 г. [1, № 14392]. Яны разглядалі справы па апецы над малалетнімі сіротамі і ўдовамі купцоў, мяшчан, цэхавых рамеснікаў і разначынцаў, а з 1818 г. - і асабовых дваран. У склад судаў уваходзілі гарадскі галава ці гарадскі стараста, два члены суда і справавод. Скаргі на сірочыя суды падаваліся ў 2-і дэпартамент Галоўнага суда, а пасля яго скасавання - у палату грамадзянскага суда [20, № 26102].

Пачатак поўнай уніфікацыі мясцовай судовай сістэмы быў пакладзены ўказам ад 1 студзеня 1831 г., па якім у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях уводзіліся расійскае грамадзянскае права і судовая сістэма велікарускіх губерняў. Такім чынам, адмянялася дзеянне Статута ВКЛ. Замест Галоўнага суда засноўваліся губернскія палаты крымінальнага і грамадзянскага судаў, ліквідаваліся падкаморскія суды. Усе ўстановы сталі называцца на велікарасійскі лад, а справаводства вялося толькі на рускай мове. У гэтых губернях аднаўляліся

«совестныя» суды. Урад паспрабаваў змякчыць пераход да новага судовага парадку і дазволіў разглядаць справы, якія паступілі да 1 студзеня 1831 г., на падставе мясцовага права. Павятовыя суды захавалі свой ранейшы склад. Варта адзначыць, што яшчэ 21 снежня 1827 г. у канцылярыі павятовых судаў паўночна-заходніх губерняў для паспяховага вытворчасці крымінальных, следчых і іншых спраў на рускай мове ўводзілася пасада сакратара, падкіраўніцтвам якога служылі па два павытчыкі, падканцэлярысты і капіісты. Гэтым указам часткова адмянялася дзеянне пастановы ад 11 верасня 1797 г., якая ўсталёўвала вядзенне справаводства ў павятовых судах толькі на польскай мове. Паводле ўказа ад 4 снежня 1840 г., павятовыя суды ў Віленскай і Гродзенскай губернях былі прыведзены ў адпаведнасць з агульнарасійскім судовым стандартам. Суддзя і два засядацелі ад дваранства перасталі карыстацца прыбыткамі ад вядзення спраў, паколькі ім сталі выплачваць штатнае жалаванне. Аднак у адрозненне ад велікарускіх павятовых судаў, у судах гэтых губерняў адсутнічалі засядацелі ад пяслян, а іх месца заняў засядацель ад кароны [21, с. 74-75].

Па рэформе 1775 г. у кожнай губерні ствараліся органы пракурорскага нагляду. Яны складаліся з губернскага пракурора з двума страпчымі, а таксама пракурора і страпчых губернскіх саслоўных судаў - Верхняга земскага суда, губернскага магістрата, Верхняй расправы і павятовых страпчых у паветах.

Губернскі пракурор ажыццяўляў кантроль за выкананнем законаў у судаводстве, дзейнасцю службовых асоб і дзяржаўных устаноў у інтарэсах казны, утрыманнем змешчаных пад варту злачынцаў. У дапамогу губернскаму пракурору прызначаліся 2 страпчыя - крымінальных і казённых спраў. Губернскія страпчыя павінны былі ад імя пракурора даваць заключэнні аб выкананні ўсталяванага законам парадку пры разглядзе спраў у палатах крымінальнага і грамадзянскага суда, уносіць скаргі па справах, якія парушалі законы ці былі накіраваны супраць улады, выступаць у якасці ісцоў па крымінальных справах, калі іншага ісца не было, а таксама і па грамадзянскіх справах, у якіх парушаліся інтарэсы казны.

Губернскі пракурор прызначаўся царом па прадстаўленні Сената і быў падначалены генерал-пракурору. Губернскаму пракурору падпарадкоўваліся пракуроры і страпчыя губернскіх саслоўных судаў і павятовыя страпчыя. Пракуроры і страпчыя (па два) пры Верхнім земскім судзе, губернскім магістраце, Верхняй расправе ажыццяўлялі тыя ж функцыі, што і губернскі пракурор і губернскія страпчыя, але ў межах кампетэнцыі тых судаў, пры якіх яны знаходзіліся [22, с. 42].

Павятовы страпчы наглядаў за парадкам судаводства, выкананнем законаў і прыстойнымі паводзінамі бакоў у судах ніжэйшай інстанцыі (павятовых судах, ніжніх расправах, магістратах), а таксама за выкананнем законаў і парадку ў павятовых дзяржаўных установах. Аб усіх парушэннях ён павінен быў дакладваць губернскаму пракурору. Павятовыя страпчыя прызначаліся губернскім праўленнем.

Павел I аслабіў пракурорскі нагляд за дзейнасцю губернскіх і павятовых устаноў, паколькі ліквідаваў ва ўсіх губернях пасады памочнікаў губернскага пракурора - губернскіх страпчых, а таксама пракурораў, якія назіралі за дзейнасцю саслоўных судаў другой інстанцыі. Акрамя таго, ім была прызнана немэтазгоднай пасада павятовага страпчага, які кантраляваў законнасць дзейнасці павятовых органаў улады і суда [23, л. 1-3].

Аднак у паўночна-заходніх губернях адсутнасць пракурорскага кантролю пэўным чынам кампенсавалася указам ад 25 студзеня 1799 г., паводле якога ў Літоўскай і Мінскай губернях засноўвалася пасада фіскала, які сачыў за дзейнасцю чыноўнікаў у прысутных установах. Ён карыстаўся правам даносіць аб адкрытых ім злоўжываннях непасрэдна губернатару і нават генерал-пракурору Сената. 5 мая 1799 г. гэтая пасада была ўведзена і ў беларускіх губернях. Пры гэтым фіскалы, якія не мелі дакладнай інструкцыі, самі дапускалі розныя злоўжыванні. У гэтай сувязі ў канцы 1799 г. было распрацавана Палажэнне, якое падрабязна вызначала правы і абавязкі фіскала. Ён павінен быў два разы ў год асабіста аглядаць губерню, высвятляць злоўжыванні ўлады [24, № 19218]. Пры Аляксандры I былі адноўлены пасады губернскіх і павятовых страпчых і ліквідаваны пасады фіскалаў.

У выніку паўлаўскіх пераўтварэнняў у беларускіх губернях была адноўлена адвакатура, якая існавала ў судовых установах Рэчы Паспалітай. Паводле ўказа ад 14 снежня 1797 г., у Літоўскай губерні ўводзіліся ў дзеянне правілы аб адвакатуры, якія засноўваліся на падставе законаў Рэчы Паспалітай ад 1726 г. і 1764 г. [3, № 18266]. Той, хто жадаў стаць адвакатам, абавязаны быў мець пасведчанне аб юрыдычнай адукацыі. Акрамя таго, да адвакацкай дзейнасці дапускаліся па выбарах толькі паместныя дваране. Для заняцця пасады адваката пры Галоўным судзе патрабавалася праслужыць каля шасці гадоў у судовых установах першай інстанцыі і атрымаць пасведчанне аб сваіх прафесійных здольнасцях. У Літоўскай губерні ўсталёўвалася штатная колькасць адвакатаў (269) пры ўсіх судовых установах. Варта адзначыць, што ў Расійскай імперыі інстытут адвакатаў адсутнічаў. У велікарускіх губернях іх функцыі выконвалі так званыя «замойцы» па спра-

вах, якія афармлялі дакументацыю прашэнняў, кансультавалі кліентаў [25, с. 187].

Удзел адвакатаў у судовым працэсе па грамадзянскіх справах заставаўся адметнай асаблівасцю судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў параўнанні з судаводствам велікарускіх губерняў. Па словах сучаснікаў, падчас судовых працэсаў у 2-м дэпартаменце Галоўнага суда адвакаты выступалі з абараняльнымі справамі пры шырокай публіцы. У той жа час у 1-м дэпартаменце (крымінальныя справы) усё вырашалася ў адпаведнасці з указамі за зачыненымі дзвярыма. Цікавасць да судовых пясяджэнняў была такой, што ўраду прыйшлося забараніць публікаванне адвакацкіх выступленняў без папярэдняй цензуры. Для рэгламентацыі дзейнасці адвакатаў у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях, паводле ўказа ад 17 верасня 1811 г., былі прыняты правілы, якія дзейнічалі ў Літоўскай губерні з часоў Паўла I [17, № 24778]. У выніку колькасць адвакатаў абмяжоўвалася штатным раскладам. Указам ад 27 чэрвеня 1821 г. удзельніку судовага працэсу дазвалялася давяраць абарону сваіх інтарэсаў у судзе не толькі штатнаму адвакату, але і паверанаму з аформленай у адпаведнасці з законам даверанасцю. Па ўказе ад 20 лютага 1822 г., асобам, якія не мелі грошай для аплаты адвакацкіх паслуг, прадстаўляліся адвакаты без платы са штатных супрацоўнікаў [26, № 28936].

Такім чынам, у канцы XVIII - сярэдзіне XIX ст. на тэрыторыі Беларусі была створана грувасткая, шматузроўневая судовая сістэма, структурныя элементы якой дубліравалі функцыі тых ці іншых судовых устаноў, што абцяжарвала разгляд спраў. Акрамя гэтага, фарміраванне судовых органаў адбывалася на саслоўнай аснове, што стрымлівала працэс складвання грамадзянскай супольнасці. Скасаванне прыгоннага права, правядзенне іншых рэформ на буржуазнай аснове патрабавалі карэннага рэфармавання судовай сістэмы ў інтарэсах як дзяржавы, так і ўсяго насельніцтва, незалежна ад класавай ці саслоўнай прыналежнасці.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗРИ). 1-е собр. - Т. 20.
2. ПСЗРИ. 2-е собр. - Т. 6. - Отд. 2.
3. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 24.
4. ПСЗРИ. 2-е собр. - Т. 47. - Отд. 1.
5. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 7.
6. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 14.
7. Нацыянальны гістарычны архіў у Мінску (далей. - НГАБ у Мінску). - Фонд 2547.
8. НГАБ у Мінску. - Фонд 2752.
9. НГАБ у Мінску. - Фонд 2111. - Воп. 1. - Спр. 90.
10. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 22.
11. ПСЗРИ. 2-е собр. - Т. 1. - Отд. 1.
12. ПСЗРИ. 2-е собр. - Т. 27. - Отд. 1.
13. НГАБ у Мінску. - Фонд 1430. - Воп. 1. - Спр. 23168.
14. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 44.
15. НГАБ у Мінску. - Фонд 3219. - Воп. 1. - Спр. 1.
16. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 26.

17. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 31
18. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 32.
19. ПСЗРИ. 2-е собр. - Т. 15. - Отд. 1.
20. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 33.
21. Киселев, А.А. Система управления и чиновничество белорусских губерний в конце XVIII - первой половине XIX в. / А.А. Киселев. - Минск: Военная академия Республики Беларусь, 2007.
22. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793-1917) / сост. Т.Е. Леонтьева. - Минск: БелНИИДАД, 2006.
23. НГАБ у Мінску. - Фонд 1568. - Воп. 1. - Спр. 124.
24. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 25.
25. Ерошкин, Н.П. История государственных учреждений в дореволюционной России / Н.П. Ерошкин. - М.: Высш. шк., 1968.
26. ПСЗРИ. 1-е собр. - Т. 38.

SUMMARY

The article deals with the structure, functions, personnel of the judicial system and justice features in Belarus from 1772 to 1872. It was found that despite the government's attempts to unify the regional judicial system with the domestic provinces, it preserved elements of the judicial system and legal proceedings based on the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588 and the Polish-Lithuanian Commonwealth laws. A distinctive feature was the presence of lawyers in civil courts which was in force until 1840. However, different types of courts were usually class and duplicated each other. Prosecutor's supervision depended on the local administration.

Паступіў ў рэдакцыю 05.02.2014 г.